

Régészeti adatok a Belvárosi Főplébániatemplom újkori építéstörténetéhez – előzetes közlés

(Budapest, V. ker., Március 15. tér, Hrsz.: 24314)

2010. augusztus 18. és 2011. február 22. között folytattunk régészeti munkákat a belvárosi Március 15. téren, ahol a Budapest Szíve Program keretében a Főváros felszíni rendezést és közmű-rekonstrukciót végzett. A templom körüli feltárások során olyan megfigyeléseket is tehettünk, amelyek nemcsak a középkori, de az írott forrásokban lényegesen gazdagabb újkori építéstörténetet is kiegészíthették.

Az épületről szóló első összefoglaló Némethy Lajos munkája, amely az alapítástól 1752-ig követi nyomon a templom történetét az írott dokumentumok felhasználásával (NÉMETHY 1890). Épületkutatást és feltárást Lux Kálmán (LUX 1933), valamint Bertalan Vilmos és Gerevich László (BERTALAN 1945) végeztek, amelyek sok kiegészítő adattal szolgáltak. A korábbi kutatások és újabb levéltári források felhasználásával készültek Déry Attila (DÉRY 1998, DÉRY 2005, 184–198) és Bazsó Gábor (BAZSÓ 1999) tanulmányai.

1684-ben és 1686-ban csak komoly ostromokkal sikerült Budát visszafoglalni a törököktől. Ez idő alatt Pest városa is súlyos károkat szenvedett. Ekkorra – úgy tűnik – a templom hajójának boltozata teljesen tönkrement, a szentély azonban továbbra is használható maradt. A túlélő

Archaeological data on the Early Modern Age building history of the Inner City parish church of Pest – preliminary report

(Budapest V, Március 15 Square, Lrn.: 24314)

Between 18 August and 22 February, archaeological research was conducted in the Inner City of Pest, on Március 15 Square where a reorganization of the area was carried out by the Capital City administration together with reconstruction of public utilities, within the framework of the 'Heart of Budapest' Program. During the excavations around the church, observations were made that contributed to our knowledge, not only on the medieval but also on the early modern age building history of the area, the latter much more abundant in written sources.

The first synthesis on the building was written by Lajos Némethy, which followed the history of the church from its foundation up to 1752, based on written documents (NÉMETHY 1890). Architectural research and excavations were conducted by Kálmán Lux (LUX 1933) and Vilmos Bertalan with László Gerevich (BERTALAN 1945). This work contributed certain complementary information. Attila Déry (DÉRY 1998, DÉRY 2005, 184-198.) and Gábor Bazsó (BAZSÓ 1999) wrote studies on the basis of the results of previous research and study of further archival sources.

In 1684 and 1686, Buda was retaken from the Ottoman forces at the expense

1. kép: Az északi kapuzat

Fig. 1: The northern portal

lakosság Széchenyi György esztergomi érsek adományából kezdte meg az épület helyreállítását. Az első adat 1688-ból a tető megjavításáról szól. 1725-ig csak a szentélyen végeztek tatarozásokat, kisebb átalakításokat. A városi tanács ekkor Paur János György építőmestert bízta meg a hajó helyreállításának munkáival. Paur az épület kontúrján nem változtatott, felhasználta a középkori főfalakat, és igazodott a korábbi boltozat kiosztáshoz is. Így készültek azok a barokk építészetben szokatlanul keskeny, kósárvíves dongák, amelyek a mai napig fedik az immár egyterű templomhajót. Megépült a nyugati toronypár, az új nyugati kapuzat, valamint a templomban nyugati karzata. A munkálatok 1741-re fejeződtek be.

A legújabb kutatások során kiderült, hogy az építkezés nemcsak a felmenő falakat érintette, hanem komoly alap-megerősítéseket is végeztek. Feltehetően nem tartották megfelelőnek a meglévő gótikus támpilléreket arra, hogy megtartsák a nagy, nyugati toronypárt. A délnyugati 2. pillér északi oldalán szondát nyitottunk ere-

of heavy sieges. During this period, the town of Pest also suffered serious damage. At this time, it seems that the vaulting of the nave of the church was completely destroyed although the choir could still be used. The surviving population began the reconstruction of the building from the donation of György Széchenyi, Archbishop of Esztergom. The earliest information, from 1688 tells us about the repairs to the roof. Up to 1725, renovations and small scale transformations were carried out exclusively on the choir. At that time, the town council entrusted the master builder, János György Paur, with the reconstruction work on the nave. Paur did not alter the contours of the building. He utilized the medieval main walls and accommodated the new structure to the system of earlier vaultings as well. This is the way the barrel vaults with three-centered arches, unusually narrow for Baroque architecture, were constructed. These vaults rise above the single nave up to the present day. Two western towers were raised as well as a western portal and a western gal-

detileg azzal a céllal, hogy megfigyeljük a 12. századi homlokzati fal és a gótikus támpillér viszonyát. Erre azonban nem volt módunk, mivel a pillért egészen az alapjáig egy mintegy 50 centiméter széles alappal megköpenyezték az újkorban. Az csak feltételezhető, hogy ez a köpenyezés a támpillér alapjait teljesen körbevette, és ugyanezt elvégezték a többi pillérel is. Erre utal az északnyugati két támpilléren megfigyelhető változtatás. A szélesebb alapokra új, durva mészkőből készült, egyszerű lábazati elemek kerültek, amelyeket vaskapcsokkal rögzítettek az eredeti falmaghoz. A nyugati homlokzati fal alapozását a barokk járószinthez képest mintegy 60 centiméter mélységig téglákkal kijavították, és ugyancsak téglából, kiegyenlítő sor került a pilléreken is megfigyelhető, új lábazati elemek alá.

A 18. századi építkezések során vesztették el igazán szerepüket a hajó északi és déli oldalán lévő késő gótikus kapuzatok. Mindkét oldalon az ötödik pillérközbe barokk stílusú kapu épült, az északi kapu fölé pedig a többivel megegyező méretű barokk ablak. Ezzel a déli kapu keleti oldalát, és az északi kapu felső részét elpusztították, a déli kapu közepe elé pedig új támpillért építettek. Az elfalazott bejáratok Lux Kálmán 1932-33-as kutatása során láttak újra napvilágot. A feltáró az elfalazásból kibontott, másodlagosan felhasznált kőanyag alapján a déli kapu elfalazását legkorábban a 16. századra keltezte, ennél pontosabb meghatározást azonban nem tett, az északi kapuval kapcsolatban nem is próbálkozott a keltezéssel. Mivel a tér a felújítás során új burkolatot kapott, lehetőségünk nyílt az északi kapunál az elfalazás vizsgálatára a középkori küszöb szintje alatt is. Itt került elő a kapu egyik, gazdagon tagolt keretköve, amely már íve-

lery inside the church. These construction works were finished by 1741.

The most recent research has revealed that not only were the walls impacted by the construction but the foundations were also strongly reinforced. The existing Gothic buttresses were supposedly not considered strong enough to support the large western towers. We opened a trial trench on the northern side of the second pillar to the southwest, originally with the aim of observing the relationship between the 12th-century facade wall and the Gothic buttress. We were, however, unsuccessful in this respect, as in modern times the column was surrounded by a 50 cm wide circumferential shell down to the footing (*Fig. 1*). It can only be supposed that the shell surrounded the foundation of the buttress completely, and that a similar structure was added to the remainder of the columns as well. This is indicated by the alterations that could be observed on the two north western pillars. New, simple base elements made from coarse limestone were placed on the broader foundations and fixed to the original core of the wall with cramp irons. The foundation of the western facade wall was renovated with bricks down to a depth of 60cms from the Baroque floor level. An additional, levelling row, also from brick, was placed under the new base elements observed on the columns as well.

The Gothic portals on the northern and southern side of the nave lost their function mostly as a result of the 18th-century construction phases. A Baroque portal was built between the fifth and sixth column on both sides while a Baroque window was also added above the northern portal, corresponding to the rest of the windows in terms of its size. By this time, the eastern

2. kép: Az északi toronyajtó előtti újkori kövezés
 Fig. 2: Modern age pavement stone in front of the
 northern tower door

sen hajlik (1. kép). Ez a darab akkor került ki eredeti helyéről, amikor az ablakot építették, hiszen annak éppen ezek az íves, felső elemek voltak útjában, az elbontott kőanyagot pedig helyben felhasználták a kapu befalazására. Ennek alapján az északi (de talán mindkét) kapu megszüntetését a 18. század második negyedére keltezhetsük.

Az egész tér történetében jelentős változást hozott, amikor az 1838-as árvíz után nagyobb méretű városrendezés zajlott. 1846-ban a tér szintjét megemelték, így a templom felmenő falainak alsó része, változó mértékben, a feltöltés és az új burkolat alá került. A kutatás során feltárhattuk a szintemelést megelőző térburkolatot, amely nagyrészt nagyméretű folyami kavicsból készült (2. kép). Ez a burkolat az északi torony ajtaja előtt szinte érintetlenül megmaradt, a déli toronyajtó előtt

side of the southern portal and the upper part of the northern portal had been destroyed and a new column was built in front of the southern portal, in the center. The walled-up entrances were brought to light during research by Kálmán Lux in 1932-1933. The archaeologist dated the walling-up of the southern portal to the 16th century at the latest, based on the re-used stone carvings he found walled into the opening. He did not, however, attempt a more precise dating, and he did not even try to provide any date concerning the northern portal. Since during the reconstruction works the square was given a new pavement, there was an opportunity to study how the northern portal was walled-up below the level of the medieval threshold stone as well. Here, one of the richly articulated curved stones of the gate frame was found (Fig. 2). This segment was removed from its original place when the window was created, as these curved upper elements from the frame fit in that place exactly. The stones of the demolished part were reused right on the spot when the portal was walled-in. Based on this data, the elimination of the northern portal (or probably both portals) can be dated to the second quarter of the 18th century.

A significant change in the history of the square was brought by the large-scale reorganization of the town that followed the 1838 Danube flood. In 1846, the level of the square was elevated, and thus, the lower part of the church walls now fell beneath the levelling and the new pavement to varying degrees. During our work the pre-levelling pavement of the square, composed mostly of large fluvial pebbles (Fig. 3), could be unearthed. This pavement was preserved almost intact in front

már lényegesen sérültebb állapotban volt, közvetlenül a főkapu előtt teljesen elpusztult. Ezen kívül a feltöltés alatt szerencsés módon megmaradt a templom két barokk festési periódusa. Mindkettő szürke, homokos habarcsra került sárga festés. A használaton kívüli északi toronyajtó szárkövén is megfigyelhető volt ez a két réteg, de ezt – a fallal ellentétben – nem vakolták le, hanem közvetlenül a kőfelületre került a festés. Ez a vakolás és festés nemcsak a fal-

of the door of the northern tower, and in a much more damaged state in front of the southern tower entrance. It was entirely destroyed in front of the main portal. In addition, two Baroque painting phases of the church luckily survived under the levelling. Both comprise yellow paint on gray, sandy mortar. It was also possible to observe these two layers on the jamb of the northern tower portal that had been out of use. Here however – unlike the

3. kép: A nyugati homlokzat előtti támpillér lábuzatán látható újkori vakolat és festés

Fig. 3: The modern age plaster and paint on the pillar base on the western facade

4. kép: A nyugati kapuzat

Fig. 4: The western portal

felületeket fedte, hanem megtalálhattuk a támpilléreken is (3. kép). Az elfedésnek köszönhetően itt maradt meg ez a két periódus a legnagyobb felületben, a nyugati homlokzaton és a tornyokon már csak apró nyomait lehetett felfedezni. (Vihart Anna és Horváth Ferdinánd festőrestaurátorok kutatása Mezős Tamás vezetésével.)

A térszint megemelése miatt a templom nyugati kapuzatának küszöbköve lejjebb került, mint a külső burkolat, így szükségessé vált a kapu átalakítása. Az már korábban is látszott, hogy a kaput keretező pilaszterelem lábazata utólagosan készült, azonban a feltárás során azt is megfigyelhettük, hogy milyen munkálatokat végeztek ekkor. Mivel a korábbi, sokkal egyszerűbb, egyetlen pálcattaggal díszített barokk lábazati elem eltakarásra került, az új térszint magasságában kivágtak egy darabot az eredeti kőelemből, és beillesztették a lényegesen díszesebb, gazdagon tagolt, új lábazatot, amelynek kőanyaga is eltér az eredetitől (4. kép). A küszöbkövet is megemelték, mégpedig elég hevenyészett módon. Noha az eredeti barokk lépcsőknek kő-tégla vegyes falazatú alapot építettek, ezt nem emelték meg, hanem a kapu szárkövének lábazatát is megbolygatva, kis téglapilléreket építettek két oldalra, középen pedig egyet, alátámasztásként. Az alapozás és a lépcsőfok között törmelékes földdel töltötték fel. Ez azonban nem biztosított megfelelő támasztékot, így a lépcső gyakrabban használt déli oldala kettétört. Mivel a külső lépcsőelem szélesebb volt, mint a kapu, a könnyebben megmunkálható lábazati elemet bevágták, és ide illesztették, immáron megfordítva. Ugyanígy a többi lépcsőfokot is megforgatták, így frontális nézetük a templom belső tere felé került, és a megemelt külső szintről lefelé lehetett belépni. A lépcső-

wall – the surface was not plastered so that the paint was applied directly to the stone. This plastering and painting not only covered the walls but could be found on the buttresses as well (Fig. 4). Due to this covering, this was the most extensive surface where these two phases survived. Only small traces of it could be discovered on the western facade and the towers (research by the conservators Anna Vihart and Ferdinánd Horváth under the supervision of Tamás Mezős).

Due to the raised level of the square, the threshold stone of the western portal of the church became lower than the outside pavement. Thus, it became necessary to transform the gate. It was visible even before the base of the pilaster framing the portal was created in a later phase, but during the excavation the character of the works conducted at that time it could be observed. As the earlier, much simpler Baroque pilaster decorated only with a single roll moulding was covered, a part of the original stone element at the level of the new square pavement was cut out and fit into the much more decorated and richly articulated new base, the stone material of which differs from the original (Fig. 5). The threshold was elevated in a rather rough manner as well. Though they constructed a mixed stone-brick foundation for the original Baroque stairs this was not raised. However, small brick columns were built on both sides, also disturbing the base of the jamb of the gate. Another column was built in the middle as a support. The gap between the foundation and the stair step was filled with earth mixed with debris. This, however, did not provide adequate support. The southern side of the stair that was more often used broke. As the outer element of the stair

fokok hátsó, durván megmunkált részén is igazítani kellett, ennek melléktermékét, a kőfaragósifrát a kapu körül szétszórva találtuk meg.

Kovács Eszter

Irodalom:

BAZSÓ 1999 – Bazsó G.: Előtanulmány a Budapest belvárosi plébániatemplom homlokzattatarozásához kapcsolódó kutatáshoz. Kézirat. Budapest 1999.

BERTALAN 1945 – Bertalan V.: A belvárosi plébániatemplom mellett folytatott ásatások 1944 nyarán. *BudRég* 14 (1945) 469–490.

DÉRY 1998 – Déry A.: Belvárosi plébániatemplom. Budapest 1998.

DÉRY 2005 – Déry A.: Belváros – Lipótváros V. kerület. Budapest építészeti topográfia 2. Budapest 2005.

LUX 1933 – Lux K.: A budapesti belvárosi plébániatemplom. *TBM* 2 (1933) 1–31.

NÉMETHY 1890 – Némethy L.: A pesti főtemplom története. Budapest 1890.

was wider than the gate, the base element that was easier to work with was cut out and fit here in an already reversed position. All the other steps were reversed in the same way, so their fronts were turned towards the interior of the church and one could enter downwards from the elevated outside level. The roughly elaborated, backward surface of the steps had to be refined as well. The side-product of this, the waste from the stone-cutting, was found scattered around the portal.

Eszter Kovács